

پنجابی کلاسیکی شاعری وچ بلبل دامتقام

Bulbul's value in Punjabi classical poetry

[Dr. Maryam Sarfraz](#)

maryamch093@gmail.com

Assistant Professor, Department of Punjabi, Lahore College for Women University Lahore

[Dr. Saima Batool](#)

mariambatool84@gmail.com

Assistant Professor, Department of Punjabi, Lahore College for Women University Lahore

[Mureed Arif](#)

mureedarif5@gmail.com

Lecturer, Department of Punjabi, Post Graduate College Fazalpur Rajanpur

KEYWORDS

Society
Classical Poet
Birds
Primitive
Literature
Bulbul
Melodious

DATES

Received 17-03-2023
Accepted 18-04-2023
Published 30-06-2023

QR CODE

ABSTRACT

It is a fact that people constitute a society, however only human beings are not enough for the establishment of a society. There are many other things which are essential for making a healthy society, such as plants, trees, animals and birds. They are also living things. The relation of humans and birds is hundreds year primitive. This relationship is entangled with every aspect of human life. Amongst these aspects one of the most important is literature. Punjabi classical poetry is one of the best poetries in this world. This poetry deals with every sphere of life. Classical poets tried to mention different birds as metaphor in their poetry to make the poetry diverse and beautiful. There are many birds which are mentioned in classical poetry but the bird bulbul is the most frequently emphasized by all the poets in their poetry. Every poet talked about this bird due to its melodious voice. In this article it has been tried to elucidate the significance and rank of bulbul in classical poetry.

DOI:

<http://journals.mehkaa.com/index.php/negotiations/article/view/80>

تلخیص:

ایہہ اک حقیقت ہے کہ لوکی وسیب نوں بناندے نیں پر ایہہ گل پکی پیڑی اے جوں ایس دے بنان وچ کلے انسان ای کافی نہیں ہوندے۔ ایس تو اڈ ہور وی بڑیاں چیزاں نیں جہڑیاں اک صحت مند وسیب دے بنان لئی ضروری ہوندیاں نیں۔ جیویں درخت، جھاڑیاں، جنور، پکھوتے دوجیاں چیزاں۔ انسان تے پکھواں داسانگا کئی دریاں توں اے۔ ایہہ رشتہ انسان دی حیاتی دے ہر پکھ نال جڑیا ہویا اے۔ جہناں وچوں اک پہلو گھنا نیڑے اے۔ پنجابی کلاسیکی شاعری دا شمار دنیا دی چنگی شاعری وچ ہوند اے۔ کلاسیکی شاعران نے اپنی شاعری نوں رنگین بنان لئی کئی پکھواں دا ذکر اپنی شاعری وچ بطور استعارا کیتا اے۔ بہت سارے پکھیر و جہڑے پنجابی شاعری وچ ملدے نیں اوہناں وچ اک ناں "بلبل" دا ہے۔ ہر شاعر نے ایس پکھو نوں لکھنے انداز نال استعمال کیتا اے۔ ایس مضمون وچ پنجابی شاعری وچ بلبل دی اہمیت تے مقام بارے گل بات کیتی گئی ہے۔

پنجابی قصہ کاراں اپنے قصیاں وچ رنگارنگی تے ہسپن پیدا کرن لئی فطرت نگاری توں ڈھیر لالچ چکیا اے۔ اوہناں اپنے قصیاں وچ پہاڑ، دریا، سمندر، جنگل، پیلے، پھل، رُکھ، بوٹیاں، جنوراں تے پکھیر وں دا ور تارا کیتا اے۔ پکھیر و معاشرے دے اجیے جی نیں جیہڑے لکھاں ورہیاں توں چپ چھپتے انساناں دی خدمت کر رہے نیں۔ کلاسیکل شاعر اینھناں دی اہمیت توں چنگی طرح جانوسن ایس لئی اوہناں اپنے کلام وچ پکھیر وں نوں بطور استعارہ ورتوں وچ لیاند اے۔ بلبل اک اجیہا پکھی اے جس نوں تقریباً ہر کلاسیکل شاعر نے اوہدی من موہنی تے مٹھی آواز پاروں اپنی شاعری وچ ورتیا اے۔

برگے گل وایاں سنے گلاب ہزار

وہر بلبل تمریاں بیٹھے خوب اد ڈار (1)

قصے ”شیریں فرہاد“ وچ میاں محمد بخش بہار دی رُت وچ پکھی پکھیر وں دی خوشی تے اوہناں دے اظہار نوں انج بیان کیتا اے۔ شاعر کہند اے پئی پھلاں والے رُکھاں اُتے بہار دے موسم وچ ہزاراں دی گنتی وچ گلاب دے پھل کھڑدے نیں۔ ایہہ پھل پکھیر وں لئی بڑے من کھجیوں ہوندے نیں۔ خاص طور تے بلبل تے تمریاں یعنی فاختہ ایس موسم وچ کھڑے پھلاں نوں ویکھ ویکھ خوش ہوندیاں نیں تے ڈاراں دی صورت وچ ایہناں رُکھاں تے پھلاں اُتے بہندیاں تے چہکدیاں نیں۔ کاں، مینا، فاختہ تے چیل وانگوں بلبل وی انسان دی ساتھی اے۔ جتھے کتے وی انسان و سدے نیں، او تھے بلبل وی ضرور پائی جانندی اے ایہہ سب توں زیادہ باغاں تے کھیتاں وچ رہنا پسند کردی اے۔ ایہہ جھنڈ وچ نہیں رہندیاں پر جتھے وی بیج، پھل تے کیڑے مکوڑے ودھیر مل جاوان

اوتھے ڈھیر تعداد وچ جمع ہو کے خوب ڈنڈاؤندیاں نیں۔ ایہناں دے شور شرابے نال بڑی رونق رہندی اے۔ ایہہ اک خوبصورت کچھیر و اے۔ ایس لئی لوک ایہدی موجودگی نوں پسند کر دے نیں تے ایہنوں شوق نال پال دے نیں۔ Walker لکھدا اے:

“It is a noisy chattering bird, with a whistle like of the lower notes of the English blackbird. In a state of nature the song of this bird is rather contemptible, but when reclaimed and place near to better songsters, it greatly improves.”(2)

بلبل دا انسانی معاشرے نال سمبندھ ڈھیر پرانا اے۔ جہد اثبوت ایس کچھیر و دیاں ملن والیاں باقیات یعنی ڈھانچے، ہڈیاں تے پر نیں جیہڑے دس لکھ سال پرانے نیں۔ ایہداناں عربی لفظ ”بلبل“ توں ماخوذ اے جہد ا مطلب اے ”ہزار داستان“ (Nightingale)۔ عربی توں ایہہ لفظ اپنے معنی سمیت فارسی زبان وچ منتقل ہو یا۔ جس وچ ایہنوں ودھیری اہمیت تے شہرت حاصل ہوئی۔ ایس بارے The Wonder of Birds وچ لکھیا اے:

"The bird's name appears to come from the same Arabic word bulbul through the Persian, in the poetry of which language it plays a great part. The original word is generally rendered "Nightingale" by translators."(3)

بلبل نوں اوہدیاں ون سونیاں بولیاں پاروں nightingale آکھیا جاندا اے۔ ایہدے اُداسی والے گیت فارسی دے شاعر اں لئی علامت بن گئے۔ اک اجیہے عاشق دی حالتِ زار بیان لئی جیہڑا ہجر فراق تے وچھوڑے دے دکھ جردا اے۔ بلبل دے گیتاں وچ موجود فریاد اک سچے پیار کرن والے دی فریاد اے۔ جیہڑا اپنے محبوب نوں ملن دی تا نگھ لائے بیٹھا اے۔ جیویں بلبل بہار دے آون دا انتظار کردی اے۔ انج ای اک سچا عاشق وی اپنے محبوب دی نظر کرم دی اُمید رکھدا اے۔ Encyclopedia Iranica وچ لکھیا اے:

"The nightingale's rich, beautiful and to human ears, melancholy song has made it a symbol in Persian poetry of the lover who is eloquent, passionate, and doomed to love in vain."(4)

قصہ ”شیریں فرہاد“ وچ میاں محمد بخش فرماندے نیں:

سرخ پوشاکی لہو رنگ پھڑ کے ہوئی ہزار

نالے بلبل والڑے کردا بن گلزار (5)

بلبل گلاب دی عاشق ہوندی اے۔ گلاب تے پھلاں دی موجودگی اوہنوں باغیچے تے گلزاراں ول کھچدی اے تے پھلاں دی غیر موجودگی بلبل دی اُداسی داکارن بندی اے انج ای پھلاں دی غیر موجودگی گلزاریاں باغیچیاں لئی وی اُداسی تے ویرانی دا کارن اے۔ شاعر موجب پھلاں دے نہ ہون پاروں گلزاراں وی بلبل وانگ نالے تے فریاداں کردیاں نیں۔ فارسی زبان دے بلند پایہ شاعراں نے گل تے بلبل دی محبت نوں اپنی شاعری وچ علامت دے طور تے ورتیا اے۔ ایران وچ پھل بہت زیادہ ہوندے نیں ایس لئی ابھدی پھلاں بھری زمین نوں گل و گلزار آکھیا جاندا اے۔ جتھے گل ہوون اوتھے بلبل دا ہونا لازم اے۔ ایہو کارن اے فارسی شاعری نوں گل و بلبل دی شاعری آکھیا جاندا اے۔ فردوسی نے اپنے مشہور شاہ نامے رستم تے اسفندیار دی جنگ نوں بیان کرن توں پہلاں گل تے بلبل دا ذکر کیتا اے۔ فارسی شاعراں دے گل تے بلبل دی محبت دے ایس موضوع نوں اٹھارہویں صدی عیسوی وچ مغرب دے نامور شاعراں نے وی اپنایا۔ ایہناں دے بہت سارے شعر لالہ و گل تے عشق بلبل نال سمبندھ رکھدے نیں ایہناں دا جیہڑا سمبندھ گل بلبل دے عشق نال اے اوہ دراصل انسان دی اپنی نفسیات، محبت و تعلق تے جذبیاں دی ترجمانی دے احساس دی عکاسی اے۔ عشق دا بیان کچھیرواں دے وسیلے نال وی ہوندا اے تے ہوندا رہوے گا۔ Mehar Afshan نے اپنے کالم وچ لکھیا اے:

"The theme of the rose in Persian mystical poetry has been the subject Europe in the 18th century and poets such as Wolfgang. Goethe and Rainer Maria Rilke have been inspired by their Persian counterparts. The gul-o-bulbul theme fascinated Victorian society." (6)

اُردو تے پنجابی شاعری وچ وی گل تے بلبل دے عشق دا تصور ہزاراں ورہیاں پرانا اے۔ اُردو پنجابی شاعری وچ گل تے بلبل نوں پھل دے رشتے دی حیثیت نال وی لیا جاندا اے۔ قصہ ”ہیر“ وچ وارث شاہ بلبل بارے لکھدے نیں:

جیہڑیاں لین اڈاریاں نال بازاں اوہ بلبلاں ٹھیک مریندیاں نیں (7)

جدوں کوئی وی اپنی اوقات نالوں ددھ کسے کم نوں ہتھ پاوندا اے تاں اوس کم وچ اوہدا اکامیاب ہونا تقریباً ناممکن ہوندا اے۔ وارث شاہ نے بلبل تے بازاں دی علامت ورتدیاں دسیا اے پئی اوہ بلبلاں جیہڑیاں بازاں نال مقابلہ کرن تے اڈن دی کوشش کردیاں نیں یاں اڈاری وچ بازاں دا مقابلہ کرنا چاہندیاں نیں اوہناں دی موت یقینی ہوندی اے۔ کیوں جے بازاں اپنی اڈاری پاروں مشہور

نیں بلبلیں اک نازک پرندہ اے اوہدے لئی اچی اڈاری تے باز نال مقابلہ جان لیوا ہوند اے۔ عاشق و معشوق دے رشتے نال وی ایہہ اک تہذیبی تے نفسیاتی عمل اے دو جیاں نال تے خاص طور تے مخالف جنس نال محبت کرنا پکھیر ویاں تے پھلاں دی حیاتی وچ وی دیکھنے آں۔ قمری سرودی عاشق اے، چکور چن نال عشق کردا اے، مور گھٹاواں نوں ویکھ کے نچن لگدا اے۔ انج ای بلبلیں وی پھل دے لئی بے قرار رہندی اے۔ گیت گاوندی تے فریاد کردی اے۔ شاعران نے ایس تصور نوں اپنے شعران راہیں بیان کرن دا آہر کیتا اے۔ ایس تصور نوں پروان چڑھاوون وچ کلچر نے اہم کردار ادا کیتا اے۔ کیوں جے پھل تے بلبلیں ہمیش توں ای حیاتی دا حصہ نہیں ایس لئی اوہ ذہن تے ذہنی کاوشاں وچ وی شریک رہندے نیں۔ تنویر احمد لکھدے نیں:

”مغلوں کے زمانے میں باندیوں کے نام اکثر پھولوں پر رکھے جاتے تھے اسی لیے فارسی اور اردو شاعری کو گل و بلبلیں کی شعری کہا جاتا تھا کہ اس میں پھولوں اور بلبلیوں کا ذکر اکثر آتا تھا۔ اکثر بلبلیں گھروں پر بھی رہتی تھیں۔ ایسا بھی لوگ کرتے تھے کہ ان کے پیر میں ایک چھلا ڈال دیا جاتا تھا اور اس چھلے میں ریشم کی ڈوری باندھ دی جاتی تھی اور بلبلیں کو اپنے ساتھ رکھنے والا اسے اپنے ہاتھ پر بٹھائے رکھتا تھا۔“ (8)

سائیں مولا شاہ مجھیٹھی پنجاب دے اُچ پدھر دے شاعر نیں جنہاں اپنی فہم و فراست تے ادب نال چوکھے شگفتہ و جہوں ناصر پنجابی وچ کئی قصے لکھے نیں سگوں ایہناں قصیاں وچ علم، عقل، سیانف تے حکمت دیاں ڈھیر گلاں وی کیتیاں نیں۔ اوہناں ناصر ادب نوں موضوع بنایا اے سگوں جس طرح تے جنہے سوہنے ڈھنگ نال پھلاں، بوٹیاں، جنوراں تے پکھیر ویاں دا ذکر کیتا اے اوہ مان یوگ اے۔ قصہ ”زہرہ مشتری“ وچ سائیں مولا شاہ بلبلیں بارے لکھدے نیں:

پیر مرے ہو جائے میر پیر ہو جائے کفر اسلام عقدے جان کھل جانی
مولا شاہ بہار باغ نباتاتی خوشبو گل بو سے بلبلی جانی (9)

اجیہا پکھیر ویاں جیہڑا پھلاں دادیوانہ اے پر جدوں باغ وچ بہار آوندی اے بوٹے کھڑدے نیں پھل ہمکدے نیں تاں انج لگدا اے جیویں پھل تے پھلاں دی خوشبو بلبلیں دی دیوانی اے کیوں جے پھل اُڑاڑے بلبلیں نوں بو سے دیندے نیں تے اپنی محبت دا اظہار کردے نیں ایہہ بالکل انج ای اے جیویں پیر مرید بن جاوے تے مرید پیر ہو جاوے۔ فضل شاہ ہوراں قصہ ”لیلیٰ مجنون“ وچ بلبلیں دا ذکر کردیاں لکھیا اے:

شالا مار گئی اوہ جو باغ شاہی مشہور معروف جہان پیارے
پہل پھل اوتی پھل پھل بہندی مست او محو بلبلیں گلستان پیاری (10)

مغلاں دا مشہور شاہی باغ شمالا مار باغ جیہڑا لاہور شہر وچ اے۔ ایس باغ داد نیا دے مشہور و معروف باغاں وچ شمار ہوندا اے۔ ایس باغ وچ پکھیر و بلبل غرور تے خوشی نال پھلاں تے چھپھاندی اے۔ بلبل دی ایس مستی تے بے خودی دی کیفیت نوں فضل شاہ نے بڑے سوہنے ڈھنگ نال انج بیان کیتا اے:

کارن بو خوشبو دی امتحاناً جویں اگ اوتے رکھن عبد پیارے

عمر باغ اندر مثل مست بلبل آیا جل گل ڈھونڈی زور پیارے (11)

عمر باغ وچ انج پھر ررہیسی جویں بلبل باغ وچ پھلاں تے خوشبو واں دے پچھے مست ہوئی پھر دی اے۔ بلبل اک گھریلو تے پالتو پکھیر ووی اے۔ ایہنوں نہ صرف ایہدے حسن پاروں پالیا جاندا اے سگوں ایہناں نوں لڑواکے مقابلہ بازی وی کروائی جاندا اے۔ ایس طرحاں انساناں دی تفریح داسامان وی مہیا کیتا جاندا اے۔ بلبل بہادر تے لڑاکا پکھیر و اے۔ لوک ایہناں دی لڑائی ویکھ کے مزہ لیندے نیں۔ ایہناں دامالک مقابلے توں پھلاں باقاعدہ طور تے تربیت دیندا اے ایس توں اڈ ایہناں دی خوراک دادی خاص خیال رکھیا جاندا اے۔ محمد نسیم نے لکھیا اے:

”بعض ملکوں میں بیڑ کی طرح بلبل کو بھی لڑانے کے لیے سدھایا جاتا ہے۔ اگر دو ز بلبل کو لڑنے کے

لیے چھوڑ دیا جائے تو یہ جھگڑا لوجب تک ایک دوسرے کو نہ مار ڈالیں صبر نہیں آتا۔“ (12)

ایہہ پکھیر و انساناں نوں صرف تفریح ای مہیا نہیں کردا سگوں ایہہ معاشرے تے انساناں واسطے مددگار وی اے۔ ایہہ فصلاں تے کھیتاں توں فالتو بی جگ لیندا اے۔ ایس توں اڈ فصلاں نوں نقصان اپڑاون والے کیڑے مکوڑیاں ٹڈیاں، سنڈیاں تے بھونریاں نوں وی کھا جاندا اے نیں۔ بلبل دی معاشرے تے کساناں لئی افادیت بیان کردیاں Okosado لکھدا اے:

"The common bulbul is a useful species for farmers." (13)

بلبل دے بے شمار طبی فائدے وی نیں۔ بہت سارے مرضاں دے علاج لئی کارآمد پکھیر و اے۔ ایہدے انڈیاں تے وٹھ راہیں بہت ساریاں بیماریاں دا علاج ممکن اے۔ ایس توں اڈ ایہدے پراں نوں ساڑکے اوہدی سواں نوں زخماں اُتے ملن نال شفا ملدی اے۔ عبد الرشید ایس بارے جانکاری دیندیاں لکھدے نیں:

”بلبل کے انڈے اور مغزہا کے اضافے کے لیے مفید ہیں۔ اس کی بیٹ جلد کے نشاںوں کو جلی اور ظاہر

کر دیتی ہے اور چہرے کی چھائیوں کی دور کر دیتی ہے۔ اس کی بیٹ پڑبال کے لیے بھی مفید ہے اس کا

معمول اسقاط جینین کے لیے موثر ہے۔ بلبل کے پر کی راکھ زخموں کے بھرنے کے لیے مجرب ہے۔

بلبل کا گرم گرم خون سانس کے لیے اور پھیپھڑوں کی نالیوں کی صفائی کے لیے مفید ہے۔“ (14)

بال ادب وچ وی بلبل نوں بڑی اہمیت حاصل رہی اے۔ اجسیاں بال کہانیاں جیہڑیاں پیڑھی در پیڑھی چلدیاں نیں اوہناں وچ بلبل دا ذکر خوشی تے معصومیت دی علامت دے طور تے ورتیا جاندا اے۔ ایہہ کہانیاں آج دے دور وچ چھیتی حالت وچ وی موجود نیں۔ علامہ اقبال ہوراں ”بانگِ درا“ وچ بالاں لئی بلبل دے حوالے نال نظم وی لکھی اے:

ۛ ٹہنی پہ کسی شجر کی تنہا   بلبل تھا کوئی اُداس بیٹھا
 کہتا تھا کہ رات سر پہ آئی   اُڑنے چگنے میں دن گزارا
 پنچیسوں کس طرح آشیاں تک   ہر چیز پہ چھا گیا اندھیرا
 سن کر بلبل کی آہ زاری   جگنو کوئی پاس ہی سے بولا
 کیا غم ہے جو رات ہے اندھیری   میں راہ میں روشنی کروں گا (15)

پکھیرواں وچوں بلبل اک اجیہا پکھیر و اے۔ جہد اذکر حدیثاں وی وچ آیا اے۔ ایہدے توں متعلق کئی اسلامی واقعے وی نیں۔ حضرت انسؓ توں روایت اے پئی اوہناں دے ددھ شریک بھرا دتے بلبل پال رکھی سی اوہ مرگئی تے اوہناں دے بھرا عمیر نے صدے نال ددھ پینا چھڈ دتا۔ آپ ﷺ جدوی اوہناں دے گھر تشریف لیائے تاں اوہ عمیر نال مذاق کردے۔

حوالہ جات

1. محمد بخش، شیریں فرہاد (کھڑی شریف، آزاد جموں و کشمیر: سجادہ نشین کھڑی شریف، 1978ء)، 36۔
2. Walker, Dr, Bulbuls, Journal of Asiatic Society of Bengal, Vol X. 1841. P.641
3. <http://www.thewonderofbird.com>
4. Ehsan Yarshater, (editor), Encyclopedia Iranica, Columbia University Press, Columbia (USA), 1989. P.338
5. محمد بخش، شیریں فرہاد، محولہ بالا، 45۔
6. The Bulbul in Urdu's Garden, (Column), Dawnnews Paper, Lahore, 0 December, 2015
7. عبدالعزیز، (مرتب)، ہیر وارث شاہ (لاہور: عزیز بک ڈپو، 2008ء)، 279۔
8. تنویر احمد علوی، کلاسیکی اردو شاعری (لاہور: مجلس ترقی ادب، 2009ء)، 142۔

9. ظفر مقبول (مرتب)، زہرہ مشتری سائیں مولاشاہ (لاہور: بزم مولاشاہ، 2007ء)، 95۔
10. فضل شاہ، قصہ لیلہ مجنوں (لاہور: آریہ سٹیم پریس، 1926ء)، 7۔
11. ادیبی، 46۔
12. محمد نسیم صدیقی، ڈاکٹر، آئیے جانور پالتے ہیں (لاہور: اردو سائنس بورڈ، 2014ء)، 66۔
13. Okosodo E.F, Food and Feeding Ecology of Common Bulbul in Leventis Foundation Agricultural School Ilesa South Western Nigeria, Journal of Agriculture Science, Vol.6, 201615
14. عبدالرشید، مولانا، حیات الحیوان، (جلد اول)، (لاہور: مکتبہ الحسن، 2006ء)، 379۔
15. محمد اقبال، علامہ، ڈاکٹر، بانگِ درا (لاہور: اکبریک سیلرز، س۔ن)، 23۔

References in Roman Script

1. Muhammad Bakhsh, Shirin Farhad (Khari Shareef AJK: Sajjada Nasheen Khari Sharif, 1978), 36.
2. Walker, Dr, Bulbuls, Journal of Asiatic Society of Bengal, Vol X.1841.P.641
3. <http://www.thewonderofbird.com>
4. Ehsan Yarshater, (editor), Encyclopedia Iranica (Columbia.USA: University Press, 1989) 338.
5. Muhammad Bakhsh, Shirin Farhad, Mohwlabala, 45.
6. The Bulbul in Urdu's Garden, (Column), Dawnnews Paper, Lahore, 0 December, 2015
7. Abdul Aziz, (Muratab), Heer Waris Shah (Lahore: Aziz Book Depot, N.A), 279.
8. Tanveer Ahmed Alavi, Classical Urdu Poetry (Lahore: Majlis-e-Taraq-i-Adab, 2009), 142.
9. Zafar Maqbool (Muratab), Zahra Mushtri, Sain Mola Shah (Lahore: Bazm-e-Mola Shah, 2007), 95.
10. Fazal Shah, Qessa Laila Majnu (Lahore: Arya Steam Press, 1926), 7.
11. Ibid, 46.

12. Muhammad Naseem Siddiqui, Dr. Ayey Janwar Paliy (Lahore: Urdu Science Board, 2014), 66.
13. Okosodo E.F, Food and Feeding Ecology of Common Bulbul in Leventis Foundation Agricultural School Ilesa South Western Nigeria, Journal of Agriculture Science, Vol.6, 2016, 15.
14. Abdul Rasheed, Maulana, Hayat Al Haywan, (Vol. I) (Lahore: Maktaba Al-Hasan, 2006), 379.
15. Mohammad Iqbal, Allama, Dr., Bang-i-Dara, (Lahore: Akbar Booksellers, Lahore, N/A), 23.